

ГЕОСТРАТЕГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПЕРІОДУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

Стаття присвячена проблемі створення нової геостратегії Великої Британії після Другої світової війни. Нова геостратегія повинна була вирішити найбільш важливі питання, які постали перед країною: зберегти статус великої держави і зупинити розпад Британської імперії.

Ключові слова: Велика Британія, геостратегія, стратегія непрямих дій, глобальна стратегія.

«Холодна війна» — такий термін отримав період у розвитку міжнародних відносин, що тривав майже 40 років після закінчення Другої Світової війни. Початок «холодної війни» став початком нового періоду міжнародного протистояння. Назва «війна» тут застосовується умовно, бо ця конфронтація не була війною в прямому сенсі слова. Дві наддержави — переможниці у Другій світовій війні, намагалися перебудувати світ згідно зі своїми ідеологічними установками.

Складні, неоднозначні та суперечливі події другої половини ХХ ст., що становили зміст «холодної війни», до цього дня викликають найбільш гостру полеміку серед істориків, політологів, спеціалістів з міжнародних відносин. Зміна геополітичних процесів і тенденцій світового розвитку поставили перед Великою Британією нові проблеми — збереження своєї колись могутньої, а тепер такої імперії, що розвалюється, та утримання лідируючих позицій на світовій арені.

Допомогти вирішити цю проблему повинна була нова геостратегія, спрямована на захист національних інтересів країни. Ця геостратегія повинна була, незважаючи на прагнення інших геополітичних суперників, послабити роль Великої Британії у світовій політиці, зберегти активний зовнішньополітичний курс британського керівництва. Вона також повинна була дозволити Великій Британії, як раніше, займати лідируючі позиції в світовій політиці, незважаючи на той факт, що військовий потенціал Великої Британії став поступатися військовій потужності наддержав.

Питаннями формування та здійснення зовнішньополітичної стратегії держави на міжнародній арені займалися багато вчених-

геополітиків. Серед найвизначніших необхідно виділити роботи Н. Спайкмена, Д. Мейнінга, Р. Страус-Хюпе, С. Коена, З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, С. Гантінгтона, Ф. Фукуями, А.Л. Страуса, Ч. Купчан, Ф. Закарія.

Але однією з найперших і найвідоміших геостратегічних концепцій часів «холодної війни» була концепція, введена в науковий обіг англійським військовим теоретиком і істориком Безілом Хенри Ліддел-Гартом, що отримала назву «стратегія непрямих дій».

Дане поняття він сформулював в одній зі своїх останніх робіт, яка вийшла двома виданнями — в 1941 і 1946 рр. в Лондоні під однойменною назвою «Стратегія непрямих дій». Потім ця книга була перевидана в 1954 р. вже у США і називалася «Стратегія». Створюючи свою концепцію, він виходив з того положення, що «холодна війна» — це перша в історії війна, яка не передбачає відкритого військового протистояння. Тому він створив особливу концепцію насамперед несилового протиборства, яку він вважав найбільш ефективним способом ведення війни, — так звану «стратегію непрямих дій» [1].

Насамперед він запропонував переглянути саме поняття «стратегія» і те, якими завданнями вона повинна перейматися. Говорячи про стратегію, він вважав, що вивчення цієї проблеми має починатися з політики і нею ж закінчуватись. Він чітко розмежовував поняття «військова стратегія» і «велика стратегія». «Військова стратегія» майже тотожна поняттю «тактика» і займається пересуванням військ і застосуванням військових сил. Але війну ведуть не заради війни, а заради досягнення політичних цілей, — вважав Ліддел-Гарт, тому його більше цікавила так звана «велика стратегія».

Беручи до уваги специфіку «холодної війни», він намагався розробити варіант особливої мирної стратегії. Єдиний опір, який повинна долати стратегія, на його думку, — це опір природного характеру. Використання ж військових засобів — це останній засіб, до якого повинна вдаватися «велика стратегія». Стратегія буде більш досконалою, якщо вона забезпечить досягнення мети без серйозних бойових дій. «Неагресивна держава може досягти своєї мети простим примусом агресора відмовитися від спроби захоплення, переконавши його в тому, що «гра не варта свічок». Перемога такої країни фактично досягається розладом планів агресивної країни на досягнення перемоги». Це основний принцип, яким має керуватися держава. Своїй стратегії він дав назву «стратегія непрямих дій». Основною особливістю такої стратегії є прагнення уникати відкритої конфронтації і прямого силового зіткнення з ворогом [2].

Він стверджував, що перш за все «стратегія непрямих дій» необхідна для неагресивної сторони, оскільки саме їй необхідно «знайти таку форму стратегії, яка годилася б для здійснення властивої цій країні більш обмеженої мети найекономнішим способом, щоб застрахувати себе від можливих неприємностей і в даний час, і в майбутньому». Позиція оборони, яку змушена буде займати країна в разі агресії, швидше завдасть їй значної шкоди, виснаживши себе настільки, що вона виявиться нездатною встояти проти інших ворогів або подолати внутрішню кризу в результаті перенапруги своїх зусиль, вважає Ліддел-Гарт. «Більшість держав загинуло швидше від самовиснаження у війні, ніж в результаті дій супротивника». Виходом з цієї ситуації є ретельно сплановане поєднання оборонних і наступальних дій, що базуються на високій мобільності, і це дає можливість наносити швидкі та потужні контрудари. Основне значення при цьому має їх застосування проти країни, що атакується, з метою досягнення перемоги в першу чергу засобами так званих «підривних» інструментів [2].

Для цього в арсеналі «великої стратегії» повинні бути як «відкриті», так «приховані» форми і методи боротьби. Вони включають не тільки військову міць, а й міць фінансового, дипломатичного, комерційного і не останнього за важливістю ідеологічного тиску, щоб домогтися руйнування держави-супротивника фактично «зсередини».

Більш того, він стверджував, що перш за все «велика стратегія» повинна займатися питаннями подальшого миру. Основна мета стратегії полягає в такому використанні коштів війни, щоб уникнути шкоди для майбутнього миру та забезпечити безпеку і процвітання держави. «Якщо ви зосередите свої зусилля виключно на тому, щоб домогтися перемоги, не думаючи про наслідки війни, то можете настільки виснажити себе, що будете не в змозі отримати для себе вигоду з подальшого миру. У той же час післявоєнний устрій світу майже напевно буде нестійким, і в ньому будуть міститися зародки нової війни» [2].

Показником ефективності «великої стратегії» є, насамперед, післявоєнний стан країн, що вступили в цей військовий конфлікт. Невдоволення обох ворогуючих сторін післявоєнним устроєм, характерне для більшості війн, показує, що «велика стратегія» була розроблена неправильно і потребує подальшого переосмислення і розвитку», вважає Ліддел-Гарт. «Велика стратегія» повинна дивитися вперед, бо перед нею стоїть завдання — забезпечити мир після війни.

Так міркувати — значить, не поставити віз попереду коня, а просто внести ясність, де місце коней, а де — візків» [2].

Він багато разів згадує, що основною метою стратегії є запобігання відкритого зіткнення, але він все ж чимало місця в своїх роздумах відводить правилам ведення війни. Насамперед він вважав, що навіть війна повинна контролюватись розумом. «Сила — це порочне коло, або, вірніше, спіраль, якщо застосування сили не контролюється здоровим розрахунком». Тривала війна, на його думку, не може привести до необхідних результатів. «Перемога в її істинному значенні має на увазі, що післявоєнний устрій світу і матеріальне становище народу повинні бути кращими, ніж до війни. Така перемога можлива тільки в тому випадку, якщо буде досягнутий швидкий результат або якщо тривалі зусилля будуть економно витратитися відповідно до ресурсів країни» [3, с. 16].

Він навіть розвивав думку, що перемога може навіть не бути метою війни. А мир, укладений завдяки тому, що склалося безвихідне становище для обох сторін, і заснований на обопільному визнанні кожною стороною сили противника, принаймні, краще миру, укладеного в результаті загального виснаження, і це часто створює міцніші основи для тривалого миру після війни. «Втративши сприятливу перспективу домогтися перемоги, розсудливий державний діяч не прогавить зручного моменту для укладення миру» [3, с. 158].

Наполегливість у війні буде виправданою тільки при гарних шансах на хороше закінчення, тобто при перспективі на встановлення такого світу, який компенсує людські страждання, перенесені в боротьбі. «Елементарний принцип стратегії полягає в тому, що якщо супротивник займає сильну позицію, подолання якої потребує великих жертв, то ви повинні залишити йому вільним шлях для відступу, бо це найвірніший спосіб послабити його опір. Ця вимога в однаковій мірі стосується і політики, особливо у війні. Щоб домогтися успіху, ви повинні забезпечити вашого противника сходами, за допомогою яких він міг би спуститися вниз» [3, с. 17].

Таким чином, ми бачимо, що він запропонував новий погляд на поняття «стратегія» як особливий вплив на супротивника, що не завжди повинний призводити до відкритої агресії, конфронтації і загострення військово-політичних відносин. А навіть якщо військові дії були розпочаті, то таке трактування дозволить при обмежених військових ресурсах здобути перемогу.

Варто зауважити, що надалі термін «стратегія непрямих дій» набув більш широкого тлумачення і вже став використовуватись експертами в галузі геополітики не тільки для визначення відповідної

військової теорії, а й для характеристики специфічної моделі з організації та практичного здійснення всього комплексу геополітичної боротьби на міждержавному рівні. Сьогодні багато хто під терміном «стратегія непрямих дій» мають на увазі дії, спрямовані на розтрощення геополітичних суперників і підлив країни зсередини без застосування військової сили та окупації території за допомогою політико-дипломатичних, економічних та інформаційних методів, і лише в найнеобхідніших випадках — військових заходів для досягнення своїх стратегічних цілей.

Інший варіант геостратегії для Великої Британії в умовах «холодної війни» був запропонований віце-адміралом авіації Великої Британії Едгаром Джеймсом Кінгстоном-Макклорі.

У 1957 році він опублікував свою книгу під назвою «Глобальна стратегія», в якій спробував провести аналіз характеру війни в нових умовах післявоєнного протистояння двох потужних військово-політичних блоків, а також розглянути роль і місце Великої Британії в можливому майбутньому конфлікті [9].

В його концепції «холодна війна» — це не стільки ідеологічне, скільки геополітичне протистояння. «Саме Росія, а не Радянський Союз була основним противником Заходу, навіть якщо б вона не була комуністичною». Тому для нього противник вільного світу в цілому і Великої Британії зокрема являє собою не просто «втілення ідеологічної загрози», а це скоріше конкретна держава, іменована Росією, — «могутня зростаюча держава, що бажає розширити сфери свого впливу» [5]. Захистити вільний світ від цього основного ворога і повинна була запропонована ним нова геостратегія, яка дістала назву «глобальна союзна стратегія».

Основним призначенням «союзної стратегії» він назвав рішення проблем мирного часу, рекомендувавши уникати війни і захищати при цьому національні інтереси. Проте справжню мету глобальної стратегії він висловив в «надзавданні». «Глобальна стратегія» потрібна для того, аби «не допустити, щоб за залізну завісу відійшли нові території, бо це потягло б за собою втрату не тільки друзів і потенційних союзників, але і джерел продовольства і сировини, баз і можливого військово-промислового потенціалу, та призвело б до розширення радянського впливу» [5]. Це надзавдання і показало справжній геополітичний, а не ідеологічний характер холодної війни.

Серед основних завдань, завдяки яким повинна бути реалізована дана глобальна стратегія, він виділяв як суто військові (оцінка потенційних можливостей нових видів озброєння, оцінка характеру загрози з боку противника, визначення чисельності та характеру збройних сил, необхідних у мирний час), так і абсолютно не пов'язані з

війною завдання (наприклад, оцінка і завоювання симпатій світової громадської думки) [6, с. 61].

Він також вважав, що необхідно визначити черговість завдань стратегії, яка стосується різних видів війни, з точки зору їхньої важливості. Визнаючи, що ця черговість може змінюватися в часі, на той період він запропонував і обґрунтував свою. Запропонувавши дану черговість, він виходив з того становища, що «на даний час в накопиченні запасів атомної зброї досягнута така стадія, коли і західні союзники, і Росія усвідомлюють недоцільність ведення тотальної атомної війни як для переможця, так і для переможеного». Тому першочерговим завданням глобальної стратегії є стримування розв'язання тотальної війни, другим — холодна війна, третім — локальні війни, четвертим — тотальна війна у випадку, якщо стримуючі засоби не виправдають себе, і п'ятим — обмежена війна [6, с. 40–41].

Кінгстон-Маклорі розширив поняття «кордони держави, що охороняються». Крім території самої держави сюди мають бути включені території, на яких виробляється все, що важливо для оборони - продовольство, сировина, готові вироби, а також шляхи, що з'єднують їх з районами споживання. «Території, що знаходяться поза межами союзу, можуть бути об'єктом оборони в такій же мірі, як будь-яка складова частина самого союзу, якщо на них знаходяться необхідні ресурси або якщо вони панують над комунікаціями» [5].

Однак на шляху вироблення глобальної союзної стратегії Кінгстон-Маклорі виявив серйозні суперечності геополітичного характеру. Зовні це виглядає як протиріччя між союзниками, які хоч і декларують особливі відносини, в реальному житті не можуть прийти до спільної згоди з основних стратегічних питань, що стосуються озброєння і збройних сил. Це має вираження в розбіжностях поглядів щодо державних політичних концепцій, поглядів «на догми і доктрини, що стосуються застосування військової сили для вирішення конкретних проблем». Американці зазвичай строго дотримуються писаного слова і догм. Щодо техніки ведення справ американські керівники часто прямолінійні і відверті у своєму прагненні до ясних, незаперечних директив. Англіїці ж готові дотримуватися писаного слова тільки в світлі досвіду, і англійські керівники більш м'які і схильні до компромісу, ніж американські. Навіть розподіл повноважень в армії викликає непримиренні суперечки: американці підтримують систему з верховним головнокомандувачем на чолі, в той час як англійці воліють мати систему управління, де на чолі — комітет головнокомандуючих трьох самостійних видів збройних сил, що несуть спільну відповідальність. І найбільш разюче проявляється відмінність в організації збройних сил Сполучених Штатів і Сполученого Королівства в повноті тієї влади, якою наділені комітети конгресу з розслідування — в широкому сенсі цього слова —

військових установ та командувань. Влада цих комітетів значна, — вони можуть навіть поставити під загрозу положення будь-якого головнокомандувача [7, с. 326].

Фактично ж в основі розбіжностей лежать давні геополітичні інтереси країн, і вони не готові поступатися ними навіть на угоду глобальній стратегії. В цілому вони пояснюються давно існуючими різними колоніальними і торговими інтересами. Багато американських військових високопосадовців схильні розглядати свої давні сфери впливу, наприклад, Тихоокеанський регіон, як предмет турбот лише одних Сполучених Штатів і з підозрою ставляться до військових концепцій англійців, заснованих на британському колоніалізмі. Англійці болісно ставляться до будь-якого посягання на Середній Схід, який був завжди сферою інтересів Великої Британії.

Для Кінгстона-Маклорі наявність зовнішніх протиріч не є перешкодою на шляху вироблення глобальної стратегії. «Різниця поглядів на загальні проблеми і, отже, розбіжності між ними, що носять часто суттєвий, а іноді серйозний характер, є природним явищем». У військовій галузі завжди є важливі фактори, які породжують розбіжності, але ліквідувати ці розбіжності досить легко. Такі фактори, як національні традиції, військовий досвід, національний характер, темперамент і звичаї, призводять до формування військових керівників різних типів, а також породжують різні методи та підходи до вирішення спільних проблем.

А от вирішити справжню причину цих розбіжностей набагато складніше, адже в її основі лежать різні національні інтереси, що часто-густо суперечать один одному. В цьому випадку він рекомендував «шлях взаємних поступок» і використання всіх можливостей для зближення і примирення національних інтересів.

Тому, — зауважував він, — незважаючи на наявність глобальної стратегії, кожна нація повинна мати в межах свого впливу ефективну національну стратегію, а іноді навіть приділяти їй першочергову увагу. «Велика Британія повинна бути готова самостійно вирішувати проблеми, пов'язані з веденням холодних і локальних воєн, і тому вона повинна приділяти першочергову увагу відповідним областям стратегії. Це пояснюється тим, що наразі національна політика і національні інтереси визначають союзну стратегію» [5].

Найсерйознішою і майже непереборною перешкодою на шляху вироблення та застосування глобальної стратегії Кінгстон-Маклорі вважав наявність нерівності в ресурсах, людських резервах і військовій потужності між самими союзними націями. «Масштаб нерівності є найбільш небезпечною властивістю коаліцій, що може привести не тільки до розбіжності інтересів, а й до їхнього зіткнення». Але найбільшою безпекою на шляху створення глобальної стратегії, на його думку, є пасивність і байдужість. «Одна з найбільших причин, які загрожують безпеці вільних країн, полягає в їхній вродженій

схильності втомлюватися від приготувань, що проводяться з метою оборони протягом тривалих періодів мирного часу, і занадто охоче послаблювати свою оборону, коли потенційні агресори роблять мирні жести, незалежно від рівня їхньої широти» [5]. Саме так він наголошував про термінову необхідність консолідації країн вільного світу і створення союзної глобальної стратегії.

Особливо гостро питання вироблення нової стратегії розвитку держави виникає в перехідні періоди. Для Великої Британії такий період настав після закінчення Другої світової війни. Становлення біполярного світу, поступова втрата Британією статусу імперії, а разом з цим і статусу найвпливовішої держави в світі, гостро поставило питання про критерії геополітичної ідентичності та про стратегічні перспективи держави. Ці фактори і зумовили військово-географічне та військово-стратегічне осмислення цілей колись могутньої імперії і спонукали створення цих нових геостратегічних концепцій.

І якщо Ліддел-Гарт вважав, що в умовах «холодної війни» Великій Британії для збереження статусу великої держави потрібна стратегія, яка б виключала силове протистояння країн, Кінгстон-Макклорі виходом вважав об'єднання сил вільного світу і створення глобальної союзної стратегії. Але, як показала історія, спроби врятувати занепадаючу імперію виявилися марними, і поступово Велика Британія втратила свій статус «наддержави», який вона набула після Віденського Конгресу. І навіть подальші спроби видатних британських політиків, таких як Уїнстон Черчилль, реанімувати британську імперію виявилися марними. Як сказав колишній держсекретар США та радник президента Дж. Кеннеді, Дин Ачесон: «Велика Британія втратила імперію і поки не змогла знайти для себе нової ролі» [18].

Література

1. Liddel Hart B. H. Strategy The Indirect Approach / B. H. Liddel Hart. — N.-Y. : Praeger, 1954. — 339 с.
2. Лиддел-Гарт Б. Х. Стратегия непрямых действий [Електронний ресурс] / Б. Х. Лиддел-Гарт. — М. : Воениздат, 1957. — Режим доступу до книги : http://militera.lib.ru/science/liddel_hart1/23.html.
3. Лиддел – Гарт Б. Х. Устранение или оборона? / Б. Х. Лиддел – Гарт. — М. : Воениздат, 1962. — 192 с.
4. Kingston-McCloughry E. J. Global Strategy / E. J. Kingston-McCloughry. — London : Cape, 1957. — 270 с.
5. Кингстон-Макклорі Э. Дж. Глобальная стратегия [Електронний ресурс] / Э. Дж. Кингстон-Макклорі. — М. : Воениздат, 1959. — Режим доступу до книги : http://militera.lib.ru/science/kingston_mccloughry_ej/index.html.

6. Кингстон-Макклори Э. Дж. Руководство войной / Э. Дж. Кингстон-Макклори — М. : Изд-во Иностранной литературы, 1957. — 344 с.
7. Кингстон-Макклори Э. Дж. Военная политика и стратегия / Э. Дж. Кингстон-Макклори. — М. : Воениздат, 1963. — 267 с.
8. Громыко А. Великобритания — модернизация на фоне традиций [Электронный ресурс] / А. Громыко. — Режим доступа до статті : <http://magazines.russ.ru/vestnik/2007/19/gr17.html>.

Статья посвящена проблеме создания новой геостратегии Великобритании после Второй мировой войны. Новая геостратегия должна была решить наиболее важные вопросы, которые встали перед страной: сохранить статус великого государства и остановить распад Британской империи.

Ключевые слова: Великобритания, геостратегия, стратегия не прямых действий, глобальная стратегия.

The article deals with the problem of creating a new geostrategy of Great Britain after World War II. The new geostrategy was to solve the most important issues facing the country: the conservation status of a great state and to stop the disintegration of the British Empire.

Key words: United Kingdom, Geostrategy, the Strategy of Indirect Approach, the Global Strategy.

Русанова Марина Ігорівна — докторант кафедри політології та правознавства Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Рецензент: проф. Сергієнко Ю. Г.